

i narodową, co jest traktowane wręcz jako epitet, politykę obrony własnych interesów. W tym kontekście nie dziwi idealizowanie przez autora czasu poprzedzającego opisany w książce okres. Kwestią podkreślaną przez Gerwartha jest „niedojrzałość” mieszkańców Europy Środkowo-Wschodniej, którym rozpad przedwojennego systemu pozwolił, jako „[...] nowym graczom brutalnie ubiegać się o władzę, zwykle bez względnego samoograniczenia, które charakteryzowało konflikty polityczne i społeczne przed rokiem 1914” (s. 289).

W kontekście wielu przywołanych w recenzji uwag zaskakuje również wyrażane przez Gerwartha zdziwienie, dlaczego naukowe opracowania historyczne wciąż pozostają zadziwiająco „państwowocentryczne”, a ich autorzy nie próbują powiązać ze sobą burzliwych wydarzeń wstrząsających Europą od roku 1917 do połowy lat dwudziestych. Jego książka bez wątpienia taką próbę stanowi. Czy jednak jest nowym ujęciem znanych powszechnie wydarzeń? Czy podważa dotychczasowe ustalenia historyków? Czy wreszcie, tak jak chce autor, wykracza poza narodowe narracje i tworzy europejskie lub uniwersalne ujęcie problemu? Trudno udzielić na te pytania jednoznacznych odpowiedzi. Naszym zdaniem – nie do końca. Nie zmienia to jednak faktu, że *Pokonanych* warto przeczytać. Przede wszystkim dlatego, że praca przypomina o najważniejszych faktach z burzliwej historii Europy w latach 1917–1923, gdy nie tylko odbudowywało się państwo polskie, ale też zachodziły procesy, których poznanie jest niezbędne dla zrozumienia cyklicznej przemocy charakteryzującej historię XX stulecia.

Marek Białokur

Opole

Adriana Dawid

Opole

Grzegorz Kulka, *Sąd Honorowy dla Generałów w Wojsku Polskim w latach 1918–1947*, Oświęcim 2017, Napoleon V, ss. 412

Stworzenie monografii instytucji, a tym bardziej takiej, która działała w sferze wojskowej, miała charakter prawniczy i funkcjonowała w dłuższym okresie istnienia państwa, nie jest łatwym zadaniem. Tym bardziej na uwagę zasługuje praca wrocławskiego prawnika i historyka dr. Grzegorza Kulki. Autor, pracownik Uniwersytetu Wrocławskiego, należący do średniego pokolenia polskich historyków (ur. 1977), specjalizuje się w historii sądownictwa wojskowego¹ i powojennego polskiego uchodźstwa politycznego.

Praca dotyczy Sądu Honorowego dla Generałów w całym okresie jego istnienia, tj. w latach II Rzeczypospolitej i II wojny światowej, aż do wypowiedzenia uznania legalnym władzom polskim na uchodźstwie przez Wielką Brytanię i Stany Zjednoczone 5 VII 1945 r. i rozwiązania Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w 1947 r.

Obszerna, przeszło 400-stronicowa monografia ma charakter problemowo-chronologiczny. Została podzielona na trzy rozdziały, wstęp, zakończenie, aneks, bibliografię, indeks osobowy i wykaz skrótów. W rozdziale I omówiono podstawy prawne Sądu

¹ Zob. prace Grzegorza Kulki wymienione w bibliografii, s. 399–400.

Honorowego dla Generalów w latach 1918–1947. W rozdziale II scharakteryzowano sprawy poszczególnych generalów przed Sądem Honorowym w latach 1918–1927. Wyodrębniono w nim następujące cztery kategorie: sprawy polityczne i służbowe, sprawy gospodarcze i finansowe, sprawy obyczajowe i towarzyskie oraz zatargi honorowe. W rozdziale II, obejmującym okres 1927–1939, znalazły się – oprócz spraw politycznych i służbowych, gospodarczych i finansowych, zatargów honorowych – dwie nowe kategorie: porady oraz inne sprawy. Rozdział III dotyczy spraw generalskich przed Sądem Honorowym w latach 1939–1947. W tej części autor powielił strukturę wewnętrzną rozdziału I, dodając tzw. sprawy wyjaśniające stan faktyczny. Zastosowany przez Kulkę w budowie pracy podział na poszczególne rozdziały i podrozdziały jest jasny i czytelny oraz wydaje się uzasadniony.

Autor w pracy badawczej sięgnął do zasobów najważniejszych archiwów krajowych i zagranicznych, kilkudziesięciu źródeł drukowanych, wybranych roczników prasy, dzienników, wspomnień i pamiętników oraz przeszło stu opracowań. Kulka niewątpliwie dosyć dobrze zna literaturę przedmiotu, a szczególnie „biografistykę generalską”, co należy podkreślić, również najnowsze prace², a niestety nie jest to normą w dzisiejszych czasach wśród niektórych historyków. Z całą pewnością najlepszą orientację wykazuje Kulka w zagadnieniach i problemach o charakterze typowo prawniczym (swoją rolę odegrało tutaj również wykształcenie autora). Widać to szczególnie w pierwszym rozdziale monografii. Niestety, pewnych drobnych niedociągnięć nie udało mu się uniknąć w wiedzy ogólnohistorycznej, a także w zakresie warsztatu naukowego historyka.

We wstępie, jak sądzę, uprzedzając ewentualne zastrzeżenia, autor zaznaczył, „[...] że przy poruszaniu danego wątku (zwłaszcza pobocznego) odwoływano się tylko do wybranych publikacji naukowych. Przywoływanie wszystkich istniejących prac omawiających określone zdarzenie doprowadziłoby bowiem do stworzenia sztucznej bibliografii i niekończących się przypisów” (s. 13). Biorąc jednak pod uwagę liczbę, czasami chyba nie zawsze celowych i uzasadnionych odsyłaczy, które z pewnością można by pominąć bez nadmiernego uszczuplenia podstaw warsztatu historyka, autor nie do końca wypełnił przedstawione powyżej założenia (zob. np.: przypis 14, s. 89, przypis 35, s. 91, przypis 79, s. 99, przypis 97, s. 102, przypis 131, s. 107, przypis 142, s. 108, przypis 226, s. 120, przypis 260, s. 125, przypis 287, s. 129, przypis 323, s. 135, przypis 409, s. 146 i in.). Przypisy, a także ich mnogość dowodzą wyjątkowo ważnej kwerendy źródłowej, choć zdarzają się wśród nich i takie, które z całą pewnością nie są na tyle istotne, aby je umieszczać (np. przypis 197, s. 188, przypis 561, s. 370). Należy jednak jednocześnie podkreślić, że dużą wartość poznawczą posiadają przypisy wyjaśniające poszczególne pojęcia, nazwy instytucji itp. Natomiast swoistą wartość dodaną stanowią przypisy w formie notek biograficznych oficerów, przede wszystkim generalów. Autor starał się stworzyć krótkie biogramy prawie wszystkich (nie udało mu się to tylko bodajże w dwóch przypadkach) postaci, wspomnianych nawet marginalnie w tekście. Z istotnych dla narracji biogramów brak jest krótkiego życiorysu gen. Ludwika Salickiego (zob. s. 252–253) i gen. Czesława Jarnuszkiewicza (zob. s. 341–342).

Kulka pominął przynajmniej kilka prac, które w bibliografii znaleźć się powinny, a co za tym idzie, winny być w prezentowanej monografii wykorzystane. Mam tu na

² J. Giza, T. Podgórski, *General Józef Giza 1887–1965. Virtute et Armis*, Nowy Sącz–Kraków 2015; P. Kilańczyk, *Julian Stachiewicz (1890–1934). Żołnierz i polityk*, Poznań 2014; A.A. Kozłowska, *Góral generałem – Andrzej Galica. Biografia żołnierza, polityka i literata*, Łódź 2013.

myśli np. prace Mieczysława Bielskiego³, Mieczysława Nurka⁴, Mariusza Patelskiego⁵, Marty Walak⁶, Ireneusza Wojewódzkiego⁷. Z kolei niezrozumiale jest bezkrytyczne (bez stosownego komentarza) powoływanie się i umieszczenie w bibliografii dwóch prac Jerzego Rawicza (s. 402). Rawicz reprezentował ten typ popularnonaukowej historiografii PRL-u traktującej o dziejach II Rzeczypospolitej, którą można określić jako najzwyklejszy pamflet, a może nawet wręcz paszkwil. Dzisiaj prace Rawicza traktowane są przez zawodowych historyków co najmniej z dużą rezerwą.

W całej pracy Kulka obficie i słusznie posługuje się obszernymi cytataми. Co istotne, zachowuje w nich oryginalną pisownię epoki, a to podnosi walor poznawczy tekstu. Omawiając jedną ze spraw toczących się przed Sądem Honorowym dla Generałów, której bohaterem był gen. Aleksander Załęski, autor napisał: „[...] jej charakter wydaje się aż nadto polityczny, a sam przebieg mocno kontrowersyjny” (s. 197). Odczucie to jest dyskusyjne. Nie można jednak zgodzić się z tezą Kulki przedstawioną w swoistym pytaniu retorycznym, które brzmi: „[...] czy za skróceniem postępowania honorowego nie stał bezpośrednio marsz. Piłsudski piastujący wówczas funkcję Ministra Spraw Wojskowych [?]” (s. 197–198). Teza zawarta w pytaniu wydaje się nieuprawniona, choćby tylko z tego powodu, że Kulka nie przedstawił żadnych dowodów na jej poparcie.

Bohaterem innej sprawy przedstawianej przez Grzegorza Kulkę jest gen. Leonard Dunin-Brzeziński. W tym wypadku autor w konkluzji napisał niezwykle tajemniczo: „Każdy oficer w okresie międzywojennym musiał wystrzegać się pewnych czasopism (których katalog był nieznan!), a przede wszystkim ostrożnie korzystać z zawartych w nich informacji przy formułowaniu swoich poglądów” (s. 241). Kulka nie wnikając zupełnie w sedno sprawy, nie podaje ani powodów domniemanej autocenzury dokonywanej jakoby przez korpus oficerski w zakresie czytanych czasopism, ani też nie uściśla, jaki miałyby charakter.

Czasami zdarzają się autorowi niezbyt fortunate sformułowania. W stosunku do gen. Lucjana Żeligowskiego używa mało eleganckiego określenia „były zdobywca Wilna” (s. 279). W jednym z przypisów pojawia się zdanie, że żołnierz „Wstąpił w szeregi tzw. Armii Andersa” (przypis 288, s. 202). To wprawdzie określenie potoczne, ale na tyle „zadomowione” w historiografii, że zbędne jest użycie „tzw.,” zwrotu tak charakterystycznego w tym wypadku dla mówiącej najdelikatniej – niechętniej gen. Władysławowi Andersowi – historiografii doby PRL-u. Kulka pisze także o „odium kłęski wrześniowej” (s. 306), powielając świadomie lub nie niezbyt sprawiedliwe oceny kampanii wrześniowej 1939 r. Kierując się przykładami problemów osobistych gen. Mariana Przewłockiego i gen. Stanisława Wierońskiego (przypis 464, s. 231), autor wysuwa następującą tezę: „Nie wolno generalizować, ale na pewno wśród generacji występowały sporadyczne zjawiska utrzymywania związków pozamałżeńskich

³ M. Bielski, *Generałowie Odrodzonej Rzeczypospolitej*, t. I–II, Toruń 1995–1996.

⁴ M. Nurek, *Gorycz zwycięstwa. Los Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie po II wojnie światowej (1945–1949)*, Gdańsk 2009.

⁵ M. Patelski, *Generał broni Tadeusz Jordan Rozwadowski. Żołnierz i dyplomata*, Warszawa 2002.

⁶ M. Walak, *Niepodległością naznaczeni. Z dziejów powstania i walk III Brygady Legionów Polskich 1915–1917*, Bełchatów 2010.

⁷ I. Wojewódzki, *Kazimierz Sosnkowski podczas II wojny światowej. Książę niezłomny czy Hamlet w mundurze*, Warszawa 2009.

lub bez ślubu, które starano się w środowisku oficerskim przemilczać lub tolerować” (s. 231). Stwierdzenie to jest o tyle nieuprawnione, że przecież oparte wyłącznie na wspomnianych wyżej dwóch przykładach; resztę stanowią, nieoparte żadnymi dowodami, odczucia samego autora.

Autor nie ustrzegł się także błędów merytorycznych czy też daleko idących uproszczeń. Stwierdza on mianowicie: „Utworzenie Armii Polskiej na Wschodzie [dalej: APW], które było jednym z efektów realizacji umowy Sikorski-Majski (a także umowy wojskowej z 14 VIII 1941 r.), wiązało się z ogromnym przedsięwzięciem nie tylko organizacyjno-logistycznym, ale i jurysdykcyjnym” (s. 351). Trzeba z całą mocą podkreślić, że wspomniana umowa polsko-radziecka z 30 VII 1941 r. umożliwiała powstanie Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR. Armia Polska na Wschodzie została utworzona dużo później – dopiero 12 IX 1942 r. na terenie Iraku, Iranu i Palestyny z połączenia Wojska Polskiego na Środkowym Wschodzie i Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR.

Mocną stroną pracy jest jej edycja. W bardzo obszernym opracowaniu znaleziono tylko kilka literówek (np. na s. 178). Autor czasami nie zachowuje konsekwencji w pisowni nazw, tak jak w przypadku kawiarni włoskiej (por. s. 355, 359, 362, 364). Kulka pisze bardzo staranną polszczyzną, jednak przynajmniej raz nie udaje mu się uniknąć swoistej nowomowy, np. „standardy honorowości” (s. 379).

Podsumowując, praca dr. Grzegorza Kulki okazała się, pomimo wspomnianych wyżej drobnych usterek, przedsięwzięciem jak najbardziej udanym, w dużym stopniu nowatorskim. To pierwsza monografia obejmująca swoim zakresem chronologicznym całość zagadnienia instytucji prawniczej, jaką był Sąd Honorowy dla Generałów. Jej niezaprzeczalny walor stanowi bardzo bogata baza źródłowa⁸, z której skorzystał autor w pełni, wykonując iście benedyktyńską pracę. Warto również zauważyć, że trudne, a nierzadko i skomplikowane zagadnienia prawnicze ukazał dr Kulka w sposób zajmujący, posługując się językiem jasnym i klarownym. Interesujące uzupełnienie kolejnego wydania pracy stanowiłyby konterfekty generałów będących stronami w procesach toczących się przed Sądem Honorowym dla Generałów.

Dariusz Fabisz

Zielona Góra

Anna Kozłowska-Ryś, Krzysztof Drozdowski, *Świat odosobniony. Bydgoska służba penitencyjarna w latach 1920–1939*, Poznań–Bydgoszcz–Piotrków Trybunalski 2017, Wydawnictwo Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych Wydziału Filologiczno-Historycznego Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Filia w Piotrkowie Trybunalskim, ss. 264

W 2017 r. nakładem Wydawnictwa Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych Wydziału Filologiczno-Historycznego Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Filia w Piotrkowie Trybunalskim, ukazała się nowa książka Anny Kozłowskiej-Ryś

⁸ Na szczególną uwagę zasługuje fakt sięgnięcia przez autora do bardzo obszernego zespołu akt: Kolekcja Koła Generałów i Pułkowników b. Wyższych Dowódców, zdeponowanego w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. Do tej pory powyższa kolekcja pozostaje niestety materiałem niewyzyskanym w należyтым stopniu przez historyków.